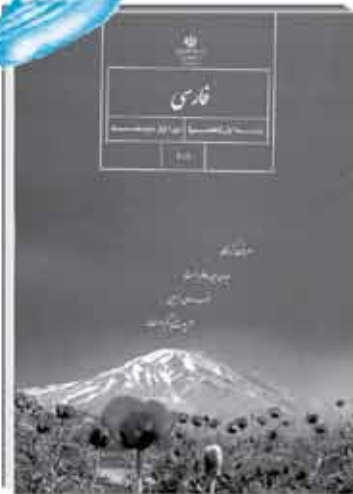

نقد و بررسی کتاب تازه تالیف فارسی سال هفتم

حسین پولادیان

کارشناس ارشد و دبیر زبان و ادبیات فارسی بوشهر

الف) جلد کتاب

رنگ آبی آسمانی جلد کتاب، به همراه کوه تنک برف بهاری و گل‌های شقایق، چشم‌انداز زیبا و آرامش‌بخشی را فراروی مخاطب قرار داده است. در روی جلد کتاب، عنوان‌های «جمهوری اسلامی ایران»، «وزارت آموزش و پرورش» و جمله «تعلیم و تعلم عبادت است» ریزنویسی شده‌اند. زیر لوگوی کتاب «واژه مقدس (الله)» است. نوشتن واژگان با خطی این‌گونه کوچک و خرد در خور کتابی با میلیون‌ها مخاطب نیست. همچنین، اگر کلمه «فارسی» به‌عنوان «نام کتاب» مثل کتاب‌های سابق «درشت‌تر» و «بزرگ‌تر»، روی جلد درج شده بود، در جلب و جذب نظر مخاطب، مؤثرتر واقع می‌شد.

بر خلاف کتاب قبلی که در پشت جلد آن، تصویری از آرامگاه شمس تبریزی و مختصری از زندگی این عارف شهیر قرن هفتم قرار داده بودند، در پشت جلد کتاب فارسی هفتم، تصویری از آرامگاه خیام نیشابوری و دو بیت شعر از عطار نیشابوری آورده‌اند. تضاد بین تصویر آرامگاه یک شاعر (خیام) آوردن شعر و اسم شاعری دیگر (عطار) خطای فاحشی

ولی ارزشمند و روشمند - بی بهره و نصیب نبوده است.

کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول، بیشتر بر تقویت مهارت‌های زبانی، ادبی، فرازبانی تأکید دارند و با رویکرد مشارکت‌جویانه - به معنای پویایی دانش‌آموز و معلم در کلاس - طراحی شده‌اند. از جمله اهداف و مقاصد نویسندگان کتاب فارسی می‌توان به آموزش مهارت خواندن درست و دقیق متن، توجه به لحن در هنگام خواندن، تبحر و ورزیدگی در نوشتن، تعلق خاطر پیدا کردن به زبان و ادبیات فارسی و تلاش برای پاسداشت آن، فراگیری هدفمند و روشمند زبان فارسی، کسب لذت درونی و تلطیف روحی، پرورش ذوق جهت آفرینش نوشته ادبی، باروری شخصیت اخلاقی، دینی و انسانی دانش‌آموزان و آشنا کردن آنان با ارزش‌های دینی و انقلاب اسلامی اشاره کرد.

بنای تألیف کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی سابق از سال ۱۳۸۴ در شکل و ساختاری تازه و با محتوایی جدید گذاشته شد. در این مدت نقد و نظرهای بسیاری بر این کتاب‌ها نوشته و یا بیان شده است. با توجه به چاپ جدید کتاب فارسی سال اول متوسطه (پایه هفتم) در سال ۹۲، که همان فارسی اول راهنمایی قبل از سال ۹۲ است، نویسنده این مقاله به بررسی و تحلیل تغییرات این کتاب با رویکردی نقادانه پرداخته است.

تغییرات کتاب را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

چکیده

کتاب فارسی پایه اول (هفتم) دوره اول متوسطه که در سال تحصیلی جدید به زیور طبع آراسته شده، در واقع همان کتاب فارسی سال اول دوره راهنمایی قدیم است که تغییراتی یافته و مطالبی به آن افزوده یا از آن کاسته شده است. آنچه در این مقاله می‌آید، گزارش این افزودن و کاستن‌ها با نگرشی انتقادی و البته بیان نکات قوت و ضعف کتاب و واکاوی طرح نوی است که نویسندگان در چاپ جدید این کتاب درافکنده‌اند و رویکرد جدیدی که در تألیف تازه خود اتخاذ کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: کتاب، فارسی، هفتم،

تغییر، نقد

مقدمه

با تغییر نظام آموزشی ایران از سال گذشته (۹۲-۱۳۹۱) از سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و متوسطه به دو مقطع ابتدایی و متوسطه (متوسطه اول و دوم) و افزودن کلاس ششم به دوره ابتدایی، کتاب‌های تازه تألیف دوره متوسطه اول (پایه هفتم) با تغییراتی - در مقایسه با کتاب‌های اول راهنمایی سابق - همراه شده‌اند. البته این تغییرات را باید امری شایسته و بایسته و در راستای کیفیت‌بخشی به محتوای کتب، بهبود روند آموزش و پیراسته و ویراسته نمودن مطالب درسی ارزیابی کرد. در این میان، کتاب فارسی به‌عنوان یکی از امهات کتب درسی در همه مقاطع آموزشی، به‌خصوص دوره متوسطه اول، از این دگرگونی و دگرگشت - هر چند اندک

است که متأسفانه در اینجا دیده می‌شود و البته از جنبه آموزشی نیز غلط‌انداز و گمراه کننده است. چشم امید داریم که در چاپ‌های بعدی این لغزش برطرف شود.

ب) فهرست مطالب و فصول کتاب

در تعداد فصول و دروس فارسی هفتم، تغییرات زیر ایجاد شده است:

فصول کتاب قبلی

فصل اول: اسلام و انقلاب اسلامی
فصل دوم: علم و فرهنگ
فصل سوم: زیبایی آفرینش
فصل چهارم: شکفتن
فصل پنجم: اخلاق و زندگی
فصل ششم: نام و یادها
فصل هفتم: سرزمین من
فصل هشتم: ادبیات جهان

فصول کتاب جدید

فصل اول: زیبایی آفرینش
فصل دوم: شکفتن
فصل سوم: اخلاق و زندگی
فصل چهارم: نام‌ها و یادها
فصل پنجم: اسلام و انقلاب اسلامی
فصل ششم: ادبیات بومی
فصل هفتم: ادبیات جهان

حذف فصل «علم و فرهنگ» از کتاب قبلی

کتاب جدید از هشت فصل به هفت فصل تقلیل پیدا کرده است؛ یعنی فصل «علم و فرهنگ» در کتاب جدید حذف شده ولی سه درس آن (درس «دانش» با نام جدید «ای کمیل»، درس «سرزمین علم و فرهنگ» با نام «ستارگان» و درس «چرا زبان فارسی را دوست داریم») به قسمت «روان خوانی» و به ترتیب به پایان فصل‌های اول، چهارم و ششم اضافه شده است. با توجه به کاهش ساعات درس فارسی از پنج ساعت به چهار ساعت در سال جدید، حذف این فصل و کوچک‌تر کردن کتاب، امری ضروری و سودمند است.

جابه‌جایی فصول

این جابه‌جایی - همان‌گونه که در جدول می‌بینید - به فراخور محتوای دروس هر فصل و متناسب بودن آن با زمان در سال تحصیلی و روحیات مخاطبان صورت گرفته است؛ برای مثال، آوردن فصل «زیبایی آفرینش» در پیشانی کتاب و دروس شاداب و فرح‌انگیز آن، کاملاً با شور و شوق و شادی دانش‌آموزان در ابتدای مهرماه سازگار است. در حالی که بین مطالب فصل «اسلام و انقلاب اسلامی» - در کتاب قبلی - و شروع سال تحصیلی، همخوانی و تناسب کم‌رنگ‌تر و ضعیف‌تر است و با این جابه‌جایی‌ها یکی از ضعف‌های کتاب فارسی برطرف شده است.

تغییر نام فصل

فصل هفتم از کتاب سابق به نام «سرزمین من» در کتاب حاضر به «ادبیات بومی» تغییر نام داده است. دو درس «دفاع از آزادی» و «زنگ کوچ» از فصل سرزمین من حذف شده‌اند و دو «درس آزاد» جایگزین آن‌ها شده است. سادگی و روانی زبان، موسیقی دلنشین، تصویرسازی‌های هنری شاعر و احترام قائل شدن به عشایر غیور و وطن‌دوست سبب جذابیت شعر زنگ کوچ و علاقه‌مندی دانش‌آموزان به آن است و حذف این درس - از دیدگاه نگارنده - کار به‌جایی به نظر نمی‌رسد.

از آنجا که هدف از گنجاندن دروس آزاد در کتاب، بازشناسی و معرفی چهره‌ها و شخصیت‌های ادبی، تاریخی، فکری و هنری مناطق مختلف کشور و آشنا شدن دانش‌آموزان با فرهنگ بومی و زادگاه و زیست بومشان است، انتخاب عنوان «ادبیات بومی» و قرار دادن دو درس آزاد در این فصل نشان‌دهنده پاسداشت ادبیات بومی و «اهمیت دادن به حقوق همه مردم، اقوام و گروه‌ها و احترام به آزادی‌ها و سلاقی قانونی، مشروع آنان، به‌عنوان مهم‌ترین عامل تقویت‌کننده و سامان‌بخش وحدت و همبستگی ملت است.» (اکبری شلدره و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۶۷)

پ) محتوای کتاب

در کتاب فارسی سال هفتم هر فصل شامل دو/سه درس، یک مورد شعرخوانی / روان‌خوانی است و در پایان برخی فصول حکایتی نیز آمده است. هر درس دربردارنده متن، خودارزیابی، دانش‌های زبانی و ادبی، کار گروهی، فعالیت‌های نوشتاری و نکات املائی و انشایی است. مهم‌ترین تغییرات رخ داده در محتوای بخش دانش‌های زبانی و ادبی، گنجاندن فعالیت‌های نوشتاری، روان‌خوانی‌ها و شعرخوانی‌ها در کتاب و نیز تصاویری به این شرح است:

دانش‌های زبانی و ادبی

تغییرات مبحث دانش‌های زبانی و ادبی عبارت‌اند از:

- حذف برخی مطالب دستوری و نگارشی
موارد زیر از کتاب حذف شده‌اند:
کلمات دو تلفظی، علائم سجاوندی، کاربرد کاف تصغیر، فعل امر ونهی، قالب رباعی، کلمات مرکب، مترادف، زاویه دید، زبان و شکل‌های آن (نوشتاری، گفتاری و اشاره)

مباحث واژه هم‌آوا، علائم اختصاری و کلمات مخفف در بخش فعالیت‌های نوشتاری گنجانده شده‌اند. در ضمن، موضوع علائم نگارشی و زاویه دید به فارسی سال ششم منتقل شده‌اند.

- افزایش برخی مطالب دستوری و نگارشی
موارد زیر به کتاب اضافه شده‌اند:

اهمیت فعل به‌عنوان محور اصلی جمله، افعال یک ظرفیتی (لازم یا ناگذر)، آموزش غیرمستقیم افعال گذرا و ناگذرا، مبحث مفعول، افعال سه ظرفیتی (سه جزئی با مفعول و مسند و ...)، مبحث متمم، واژگان هم‌خانواده.

- تغییر در رویکرد آموزش دانش‌های زبانی و ادبی
رویکرد جدید کتاب در آموزش دانش‌های زبانی و ادبی مبتنی بر:

بهره‌گیری از روش مقایسه و سنجش؛ چرا که از منظر آموزشی و

الگو برداری برای دبیران در تدریس بسیار سودمند است. شرح و بسط موضوعات و آوردن نمونه‌ها و مثال‌هایی که در القای مطالب و در نتیجه فهم بهتر فراگیرندگان مؤثر است.

دو نکته انتقادی درباره دانش‌های زبانی و ادبی

۱. بنا به گفته نویسندگان کتاب، یکی از مشکلات دستوره‌های سنتی «درهم آمیختن زبان و ادبیات» است؛ به طوری که «آموزش دستور زبان گاهی از طریق شعر صورت می‌گیرد.» (همان: ۳۷) با وجود این، مؤلفان کتاب در درس اول فارسی سال هفتم برای «آموزش جمله» از شعر استفاده کرده‌اند؛ یعنی همان ایراد و اشکالی را که از نظر آن‌ها در شیوه و روش دستورنویسان وجود دارد، در کار خودشان نیز می‌توان مشاهده کرد.

۲. در آخرین درس کتاب، مبحث «اسم ساده و غیر ساده»، دو واژه «کتاب‌ها» و «بزرگ‌تر» جزء اسم‌های غیرساده آمده‌اند؛ به این دلیل که از دو بخش تشکیل شده‌اند. در حالی که تکواژهای «تر» و «ها» بعد از دو کلمه مذکور و کلمات مشابه، تصریفی هستند و کلمه جدید نمی‌سازند. تکواژهای تصریفی دو ویژگی عمده دارند:

الف. برای همه واژه‌های هر دسته یا مقوله به‌طور یکسان و فعال به کار می‌روند. ب. مقوله واژه حاصل را نسبت به پایان واژه تغییر نمی‌دهند؛ مانند: نشانه جمع، نشانه نکره، نشانه برتر، پیشوندهای فعلی، نشانه‌های ماضی و شناسه‌های فعل. (مشکوٰۃ الدینی، ۱۳۸۱: ۲۹)

بنابراین، کلمه‌های یادشده را با توجه به تکواژ تصریفی‌شان نمی‌توان غیر ساده دانست.

فعالیت‌های نوشتاری

تغییراتی که در سؤالات این بخش در قیاس با سؤالات کتاب سابق ایجاد شده، در جهت ارتقای سطح کتاب و دانش آموز است. از جمله این تغییرات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

- افزایش میانگین سؤالات هر درس به

هشت سؤال
- اشتغال سؤالات بر مهارت‌های سه‌گانه املائی، دستوری و انشایی
- تنوع بخشیدن به سؤال‌ها
- آموزشی و کاربردی کردن سؤال‌ها
- آشنا شدن دانش‌آموزان با نمونه‌ها و الگوهای سؤالات^۱

- انتقال «نکته‌های املائی و انشایی» از پاورقی کتاب به متن سؤالات و طرح سؤال مرتبط با نکته آموزش داده شده
- بهره‌گیری از ضرب‌المثل برای تقویت مهارت نویسندگی؛ در پایان فعالیت نوشتاری هر درس از دانش‌آموزان خواسته شده است که درک و دریافت و استنباط خویش را از ضرب‌المثل ذکر شده بیان کنند. این امر به نیروی ذهن و اندیشه فراگیرندگان در بیان افکار و آراء خود به گونه‌ای منسجم و روشمند کمک می‌کند.
- بهره‌گیری از سؤالات در حیطه‌های دانش، فهم، تجزیه، ترکیب و ارزشیابی.

روان‌خوانی، شعرخوانی و حکایت

غرض از گنجاندن موارد مذکور در کتب فارسی، تقویت مهارت خوانداری، تلطیف ذوق و التذاذ ادبی، توجه به گونه‌گونی نثر و نظم فارسی در ادوار مختلف، ترویج مطالعه و علاقه‌مندی به خوانش کتب غیر درسی است. تغییرات روان‌خوانی‌ها، شعرخوانی‌ها و حکایات به این شرح است:

- برخلاف کتاب سابق همه درس‌ها بخش روان‌خوانی دارند.

- شعر «جلوه روی خدا» از ابتدای فصل اول به انتهای همان فصل و شعر «رستگاری» از فصل سوم به فصل پنجم منتقل شده است.

- شعر «راز شکوفایی» از مثنوی معنوی مولوی و «گل و گل» از ملک‌الشعرا بهار برای اولین بار و به ترتیب در پایان درس سوم و نهم با عنوان «شعرخوانی» در کتاب فارسی هفتم آمده است.

- شعر «ولای علی» از شهریار و «سرزمین علم و دین» از سیدعلی موسوی گرمارودی در کتاب جدید - بخش شعرخوانی - حذف شده‌اند.^۲

- در بخش «حکایت» حکایت‌ها الزاماً

در پایان فصل‌ها نیامده‌اند. ضمناً تنظیم حکایات هم دگرگون شده است. آوردن حکایت «اندروز پدر» از گلستان سعدی با توجه به بسامد بالای واژگان عربی (از قبیل: طفولیت، متعبد، مصحف، ایام، رحمة الله علیه) و کنایات غیر قابل فهم برای دانش آموز (خواب غفلت کسی را بردن، در پوستین خلق افتادن) در نخستین درس کتاب جای سؤال و انتقاد دارد. پسندیده‌تر آن بود که حکایتی ساده‌تر همچون «دعای مادر» از درس ششم را به عنوان نخستین حکایت کتاب انتخاب می‌کردند.

تصاویر

از درس نهم کتاب در بخش «فعالیت‌های نوشتاری» تصویر سه چهره نامدار ملی یعنی ستارخان، رئیس‌علی دلواری و میرزا کوچک خان جنگلی حذف شده است. در سؤال حذف شده از دانش‌آموزان خواسته شده بود که درباره تصویرهای زیر - منظور سه تصویر مذکور - هر کدام یک خط بنویسند. حذف تصاویر این شخصیت‌های مبارز و استقلال طلب ایرانی، ضمن منافات با اصول حاکم بر برنامه درسی زبان و ادبیات فارسی، نوعی کوتاهی در معرفی و شناساندن چهره‌های مبارز تاریخی و ملی محسوب می‌شود. نکته شگفت‌انگیز اینکه با وجود حذف این سؤال از کتاب فارسی هفتم، در کتاب راهنمای تدریس (چاپ اول، ۱۳۹۲) به معرفی این سه شخصیت - جهت آشنایی دبیران - پرداخته شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. تنوع سؤالات باعث آشنایی با انواع سؤالات امتحانی نیز می‌شود.
۲. البته شعر «ولای علی» در کتاب فارسی سال ششم آمده است.

منابع

۱. اکبری شلدره، فریدون و همکاران: کتاب معلم (راهنمای تدریس) فارسی، پایه اول (هفتم)، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۲.
۲. مشکوٰۃ الدینی، مهدی، دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، انتشارات دانشگاه فردوسی، چاپ دوم، مشهد، ۱۳۸۱.